

PÎR-İ SÂNÎ DÎVÂNE MEHMED ÇELEBİ VE ŞEMS-İ TEBRİZÎ ETKİLERİ

MUSTAFA ÇIPAN

*Tarîk-ı Mevlevîde pîr-i sâni gavs-ı a'zâmdur
Zîver Paşa*

Hz. Mevlâna'nın hikmetli yol göstericiliğinde oğlu Sultan Veled tarafından tesis edilen Mevlevîlik "aklın, kalbin, zevkin" selîm hâline hitâp ve temâs eden bir tarîkattir. On üçüncü asırdan başlayarak Anadolu merkezli olmak üzere Osmanlı Cihan Devleti'nin nüfuz ve hakimiyet alanına giren Balkanlar, Kırım, Suriye, Arabistan yarımadası ile Afrika kıtasının kuzeyini içine alan geniş bir coğrafyada müesseseleşerek etkili olan Mevlevîliğe Sultan Veled ve Ulu Ârif Çelebi'den sonra kıymetli hizmetlerde bulunan diğer bir mühim şahsiyet de Dîvâne Mehmed Çelebi'dir.

Mevlevîlik ile bu tarîkatin yaşandığı ve yaşatıldığı, söz (Kur'ân, Hadîs ve Mesnevî/şîir), ses (mûsikî) ve çizginin (hat) mükemmel bir surette birleştiği mekânlar olan Mevlevîhâneler Türk-İslâm kültüründe şüphesiz çok kıymetli bir yere sahiptirler.

Günlük hayatımıza ve edebiyatımıza nezaket ve zarafeti yerleştiren çelebi ruhlu ve tavırlı Mevlevî şairler, şîir vadisinde gösterdikleri kudret nispetinde kendi devirlerinde sevilmiş ve kabul görmüş olmanın yanında daha sonraki devirlerde de okunmak ve

eserlerine nazireler yazılmak suretiyle kalıcı tesirler bırakmışlardır.

Konya Mevlevî Âsitânesinden sonra Hz. Mevlâna âilesinden gelen şeyhlerin vazife yaptığı Afyon ve Kütahya Mevlevîhâneleri büyük ehemmiyete sahiptirler. Bunlardan Kütahya Mevlevîhânesi'yle özdeşleşen isim Celâleddin Ergun Çelebi, Afyon Mevlevîhânesi'yle özdeşleşen isimse Dîvâne Mehmed Çelebi'dir.

Şâhidî İbrâhim Dede'nin, şeyhi Dîvâne Mehmed Çelebi ile kendisi ve ailesi hakkında biyografik bilgiler verdiği "Gülşen-i Esrâr" mesnevîsi başta olmak üzere, "Sefine-i Nefise-i Mevleviyân", "Menâkıb-ı Sultân Dîvânî", "Mecmû'atü't-Tevârihi'l-Mevleviyye" "Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye", "Semâhâne-i Edeb", "Vefeyât-ı Ayvansarâyî", "Sicill-i Osmânî", "Osmanlı Müellifleri" ve "Tuhfe-i Nâ'îlî" gibi menâkıbnâme, şuarâ tezkireleri ve tabakat kitaplarında Dîvâne Mehmed Çelebi ile ilgili malumat daha çok menkıbelere dayandırılmış, bazen mübalağa ifadesi taşımış bazen de tarihî kronolojiye uygunluk göstermemiştir.

Dünyayı teşrifleri, Hz. Mevlâna'nın: "Bizim neslimizden bir sultan zuhûra gelecek, ismi

*Afyon
Mevlevihanesi*

Muhammed olacaktır. Biz ahvâl-i âşikâneyi mücmel olarak gösterdik. Bu zuhûra gelecek abdâl, hoş hâlde bizim icmâl ettiğimizizin tafsilini yapacaktır.” sözleriyle müjdelenen Mehmed Çelebi, şeyh ve şâh asaletinin bir özü olarak H.852/M.1448 veya H.876/M.1471 tarihlerinden birinde Afyon’da dünyaya gelmiştir.

Soy olarak, Sultan Veled’in kızı Âbide Mutahhara Hatun vasıtasıyla Hz. Mevlâna’ya, Mutahhara Hatun’un Germiyanlılara gelin gitmesi sebebiyle de Germiyanogullarına bağlanan Dîvâne Mehmed Çelebi Hızır Şah kolundan gelmekte olup şeceresi: “Dîvâne Mehmed Çelebi bin Bâlî Çelebi bin Ahmed Paşa bin...?../...?.. Mehmed Paşa bin Hızır Paşa bin Mutahhara Hâtun binti Sultan Veled bin Hz. Mevlânâ Kudûse Sırruhu” şeklinde olmalıdır.

Kaynaklar, kendisine tasavvuf yolu telkin edilerek fakr u fenâ hil’ati olan abâ giydirilen ve bu sebeple “Abâpûş” lakabıyla şöhret bulan babası Bâlî Çelebi’nin Mevlevîler arasındaki hususî ve yüce mevkiye sahip bulunduğu, “Fahrü’l-Abdâl” (Dünya ilgilerinden kurtularak kendisini Allah yoluna adayanların övüncü) ve “Kutbü’r-Ricâl” (İlâhî hakikatlerin mazharı olup âlemde tasarrufta bulunan gizli ve âşikâr Allah erlerinin kutbu) olduğu bilgisini verirler. Abâpûş Bâlî Çelebi, Yakup Bey tarafından yaptırılarak vakfedilen Afyonkarahisar Mevlevîhânesi’nde şeyhlik yapmış, vaktinin bir kısmını Hıdırlık tepesindeki Dede İni’ne çekilerek ibadet ve riyâzetle geçirmiştir.

Hz. Mevlâna’nın soyundan gelmesi sebebiyle unvânı “Çelebi”; mahlası “Semâî”

Dede İni

(kendisinden başka Semâ'î mahlasını kullanan üç şair daha mevcut olup şiirleri İstanbullu Hasan Semâ'î ile karışmaktadır); lakabı "Dîvâne"dir. Sağlığında hem kendisi hem de diğer şairler tarafından "Dîvâne" lakabı kullanıldığı, "Dîvânî" lakabının ise

Timur tarafından Semerkand'a götürülen, daha sonra da Şâh İsmail'ce Tebriz'e nakledilen Dîvân-ı Kebîr'i, rüyasında gördüğü Hz. Mevlâna'nın mânevî işaretleriyle Tebriz'e gidip getirmesine nispetle verildiği düşüncesi hâkimdir. Mehmed Çelebi'nin, isminin yerini tutacak yaygınlıkta, önüne "Sultân" kelimesi de konularak "Sultân Dîvânî" şeklinde anılması hem Mevlevîlik terbiye ve nezaketinin bir gereği, hem de bölge halkının kendisine duydukları hürmet, muhabbet ve bağlılığın bir tezahürüdür.

Mehmed Çelebi'nin vefat tarihi hakkında kaynaklarda muhtelif rivayetler yer almaktadır. Bazı kaynaklarda vefat tarihi olarak H.936/M.1529 yazılmakla birlikte müridlerinden Şâhidî İbrâhim Dede'nin 1544'te yazdığı Gülşen-i Esrâr'ında Dîvâne Mehmed Çelebi'nin sağ olduğuna dair işaretler ve 1545'te bir mesnevî vakfiyesine şehâdeti; Şâhidî Dede'nin, Şeyhi'nin vefatından sonra, her sene kabrini ziyaret maksadıyla Afyon'a geldiği, muayyen bir süre kalıp döndüğü, H.957/M.1550 tarihindeki ziyaretlerinde vefat ettiği ve şeyhinin yanına defnedildiği dikkate alınırsa Dîvâne Mehmed Çelebi'nin H.953/M.1546 veya H.954/M.1547 yıllarında vefat etmiş olduğu söylenebilir.

Dîvâne Mehmed Çelebi'nin kabri Semâhâne-Câmiin içinde doğu duvarının orta kısmının önünde olup üstüne yeşil pûşide örtülmüş büyük sandukası bir kâide üzerine yerleştirilmiş ve etrafı, babaları (başlıkları) Mevlevî sikkesi şeklinde yapılarak mermere rabtedilen pirinç parmaklıklarla çevrilmiştir.

Arkadaşlarıyla mektebe giden fakat onlardan farklılıklar göstererek beş yaşında

Kur'ân-ı Kerîm'i talim eden, delikanlılık çağlarında "câm-ı aşk-ı ilâhî"den mest olan, riyâzet ve uzlet vazifeleriyle lâyıkıyla yetişip tarikat-i Mevleviyye üzere külâh ve hırka giyen Mehmed Çelebi, Babası Bâlî Çelebi ve Fenâyî Dede'den başka Konya, Kütahya, Bursa gibi devrin önemli ilim ve kültür merkezlerinde değerli âlim ve mutasavvıflardan feyz almış olmalıdır. Babası -daha hayatta iken- Mehmed Çelebi'yi veliahd tayin ederek şeyhlik makamına geçirmiş, Çelebi, babasının sağlığında bir sene müddetle bu vazifede bulunmuştur. Dîvâne Mehmed Çelebi'nin -Çelebilik makamında bulunmamakla birlikte dergâh kurucusu bir Çelebi olması ve hizmetleri sebebiyle- post duâsında Makam Çelebisi

Efendilerin isimleri arasında "Hazret-i Sultân Dîvânî Muhammed Efendi" unvanıyla yâd edilmesi kendisine verilen kıymeti ifade etmesi bakımından çok mühimdir.

Klasik Türk şiirinin Fuzûlî, Bâkî, Zâtî, Hayâlî, Lâmi'î gibi en kudretli şairleriyle aynı devirde yaşayan Mehmed Çelebi, şairlik iddiası taşımaktan öte, şiiri düşüncelerini aktarmada bir vasıta olarak görmüştür. O, Hz. Mevlâna'nın: "Âşıkların şiiri hayret ve mertlik mahsûlü olup ilâhî kelâmın tefsiri niteliğindedir." değerlendirmesini yansıtan söyleyişleriyle Dîvân şiirinin tekniğini kavramış, estetiğini benimsemiş, zevkine varmış; dili hitap ettiği topluma ve maksadına uygun bir şekilde ustalıkla kullanmış, Bâkî'nin deyişiyle, âvâzesini bu

*Abapuş-ı Veli Hazretlerinin
Afyonkarabisar'daki türbesi*

âleme Dâvûd gibi salmış âhenk ve üslûp sahibi bir şairdir.

Mevlevî Âyîn-i Şerîflerinin bestelerinde hususen Hz. Mevlâna'nın ve kısmen Sultan Veled'in şiirlerine yer verilirken, Dîvâne Mehmed Çelebinin bazı şiirlerinin de Ali Nutkî Dede'nin Şevkutarab, Selânikli Necîb Dede'nin Sûzinâk, Kutbü'n-nâyî Osman Dede'nin Rast, Dede Efendi-zâde Rif'at Beğ'in Nev-eser Âyîn-i Şerîflerinde okunmak üzere bestelenmesi şairlik kudretinin takdir edildiği mânâsına gelir.

Eserleri

Dîvâne Mehmed Çelebi'nin "Şiirleri" ile "Tarîkatü'l-Ârifîneş-Şuttârîn" adlı tasavvufî bir risâlesi mevcuttur.

Şiirleri

Kaynaklarda, Dîvâne Mehmed Çelebi'nin müretteb bir Dîvân'a sahip olmadığı, söylediği şiirlerin tamamının yazılmadığı, kaydedilen şiirlerinin önemli bir kısmının da çeşitli tahrirler ve Mevlevîhânenin geçirdiği yangınlar neticesinde yok olduğu, ancak âşıklara bir koku olabilecek kadarının muhtelif mecmualarda dağınık bir şekilde günümüze kadar ulaşabildiği ifade edilmektedir. Yapılacak yeni çalışmalarla artması muhtemel şiirlerinin mevcudu 47'si Türkçe, 6'sı Farsça ve 1'i de Arapça olmak üzere 54'e ulaşmıştır.

Sâkîb Mustafa Dede, Âdem Dede ve Ahmed Celâleddin Efendi'nin, Dîvâne Mehmed Çelebi'nin gazellerini tahmîsleri, İbrâhim-i Gülşenî'nin gazel medhiyesi, Sâkîb ve İzzet'in müseddesleri, Kemâl Ahmed Dede'nin kasîde, terkîb ve tercî-i bendleri,

Harâbî'nin murabbaı, Nev'î ve Tebrizli Kavsi'nin tazmînleri ve Dîvân şiirimizin son büyük temsilcisi, kudretli şair Şeyh Gâlib'in tercî-i bendi ve kıt'ası Semâ'î'nin, kendisinden sonra gelen şairler üzerinde nasıl bir tesir bıraktığının, şiir vadisindeki gücünün önemli bir göstergesi olarak dikkatleri çekmektedir.

Abdülbaki Gölpınarlı, onun şairliği hakkında: "Bugün mecmualarda müteferrik bir hâlde bulunan şiirleri, tereddütsüz söyleyebiliriz ki Bâkî gibi tasannua düşmeyen, bazan Nev'î gibi metin, bazan Hayâlî gibi içli bir hâl alan, fakat daima özü sözüne uygun ve cidden üstad bir şair karşısında bulunduğumuzu derhal ihtar eder bize." değerlendirmesinde bulunur.

Tarîkatü'l-Ârifîn eş-Şuttârîn Risâlesi

Edebiyatımızda mutasavvîf şairlerce yazılan; tarîkate sülûkü ve seyr ü seferi anlatan risâlelerden bir tanesi de Dîvâne Mehmed Çelebi'nin "Tarîkatü'l-Ârifîn eş-Şuttârîn" adlı risâlesidir. Dîvâne Mehmed Çelebi bu risâlesinde "şeyh, sâlik, âşık, tâlib, avâm ve seyr ü sülûk" ıstılahlarından hareketle insanı mutlak huzura kavuşturacak olan tarîkat hakkında bilgi vermektedir.

Risâlesine, "İnsana bilmediğini öğreten, Kıdem'in sırlarını (yaratılışın ilk safhalarını) geçmiş kullarına keşfettiren (bildiren) Allâh'a (cc) hamd olsun. Allâh'ın Rasûlü, Arap ve Acem'in (Acem'den kasıt, sadece İranlılar değil, Araplar dışındaki bütün insanlıktır) Efendisi'ne, onun fazilet ve kerem sahibi olan âline, ashâbına ve nesepçe yakınlarına salât ve selâm olsun." duâsıyla

başlayan Dîvâne Mehmed Çelebi, ledün ilmini taleb ve söz incisine rağbet edene, bilmesi ve âgâh olması ikazıyla bir tarikat beyân etmektedir. Takdir ve tahrir edeceği yol "tarîk-ı 'uşşâk ve tarîk-ı şuttâr" dır. Bundan maksadın da insanın, vücûdunu tanımak olduğunu ve "kün" sırrı fehvâsınca vücud buluşunu öğrenmek isteyip dünya kaygısından kurtulmayı arzu ettiğinde ve anlatılacağı üslûp üzre âmil olduğunda bütün murâdlara ulaşacağını ve bütün maksatların hâsıl olacağını bildirmektedir.

Seferleri ve hizmetleri

Dîvâne Mehmed Çelebi, vecd ve istiğrâka dalmış cezbeli bir şeyh, Yavuz Sultan

Selîm'in Mısır seferinde büyük yararlılıklar gösteren bir alperen, Yavuz ve Kanunî başta olmak üzere bir kısım üst düzey devlet ricali üzerinde etkili olmuş bir siyaset ve teşkilât adamıdır. Sâkıb Dede bu hususu, Dîvâne Mehmed Çelebi'nin kadrini yücelttiği şu beytiyle dile getirir:

*Bihamdî'llâh gedâ-yı dergebiyüz Sâkıb ol şâbuñ
Ki teshîr-i kerem itmiş Selîm ile Süleymânı*

(Sâkıb, Allâh'a hamd olsun öyle bir şâhın dergâhının kullarıyız ki, o, Sultan Selim ile Sultan Süleyman'ı keremiyle teshir etmiş, tesiri altına almıştır.)

Katıldığı seferler dışında, yaptığı seyahatlerle de dikkatleri çekmiş, bu faaliyetleriyle Mevlevîliğin müesseseseleşmesi ve yayılması

Tarikatü'l-
Ârifin

bakımından büyük gayret göstermiştir. Bir seyahatinde kırk Mevlevî dervişiyle Konya'ya gitmiş, Karaman üzerinden Hacı Bektaş türbesine geçmiş, oradan da kırk Bektâşî dervişi olarak Irak'a hareket etmiş; Necef, Kerbelâ, Bağdad, Samira ve Meşhed'e uğrayarak ehl-i beyt imamlarını ziyaretini müteâkip Horasan ve Halep üzerinden Konya'ya dönmüştür.

Bir müddet sonra Menteşe havalisini dolaşarak Mısır'a gitmiş, orada hapiste bulunan İbrâhim-i Gülşenî'yi hapisten kurtarmış, sonra Şam'a dönerek İbn-i Arabî'nin kabrini keşif ve ziyaret etmiştir. İbrâhim-i Gülşenî, kendisini hapisten kurtaran Dîvâne Mehmed Çelebi'ye:

*'Azîzim hayr-makdem 'ömrümün varı safâ geldün
Keremler itdün iy mahdûm-ı Hünkârî safâ
geldün*

(Azizim, hayırlı geliş sahibi, ömrümün varı safâ geldin. Ey hünkârın oğlu, keremler ettin, safâ geldin.) matla'lı bir manzûme sunmuştur.

Bu faaliyetlerin devrin ulaşım imkânları göz önüne alınarak değerlendirilmesi hâlinde yapılan hizmetlerin kıymeti ve büyüklüğü kuşkusuz daha iyi anlaşılacaktır. Bu hususu yazmış olduğu mersiyede Kemâl, Mevlevîliğe hizmet edenlerin çok olduğunu ancak canını bir köle gibi hizmete adayan Dîvâne gibisinin bulunamayacağını şu beytiyle ifade eder:

*Çok ola bâdimi lîk olmaya Dîvâne gibi
K'oldı hizmetde revân cânı 'aceb çâker imiş*

Galata Mevlevîhânesi, Mehmed Çelebi'nin II. Bayezid zamanında İstanbul'u ziyaretleri esnasında, Fâtih'in has nedimliğini yapan, Bosna Beyi, Rumeli Beylerbeyi ve II. Bayezid'in veziri olan İskender Paşa'nın

vakfettiği arazi üzerine "ER-RÛSÛH" kelimesinin gösterdiği H.897/M.1491 tarihinde inşa edilmiş ve ilk post-nişini Dîvâne Mehmed Çelebi olmuştur.

Burdur, Eğirdir, Sandıklı, Halep, Mısır, Cezâyir, Midilli ve Lazkiye Mevlevîhânelerinin de onun zamanında ve himmetleriyle açıldığı ifade edilmektedir.

Mevlevilikte Meşreb Anlayışı

Tarihî süreçte Mevlevilerce, zaman zaman biri diğerine göre farklılık arz eden tutum ve davranışlar sergilenmesi Mevlevilikte iki çeşit meşreb, neşve ya da zevkin varlığına işaret sayılmış, ayrı bir kol olarak görülmemiştir. Mustafa Sakıp Dede, Kösec Ahmed Dede, Esrâr Dede ve Şeyh Gâlib gibi Mevlevîliğin mühim şahsiyetleri ile Vâhidî'nin ifadelerinden ve Şems-i Tebrizî ile Sultan Veled'in şahsiyet ve sûfi tavırlarından hareketle bu iki neşvenin isimleri "Şemsiyye" ve "Velediyye" olarak zikredilmiştir.

Esrâr Dede, Tezkire-i Şuarâ-yı Mevleviyye'sinde Şemsiyye müntesiplerini ma'rifet ve hakîkati hadsiz hudutsuz aşk menbaından tahsil edenler; Velediyye müntesiplerini ise "aşk bütünüyle edebden ibârettir" mazmûnuna bağlanarak vâridât-ı kalpleri adeta irfânın yerleştiği bir kitap hâline gelmiş temkîn ehli olanlar şeklinde niteler ve birinci neşvenin Dîvân-ı Kebîr'den ikincisinin ise Mesnevî-i Ma'nevî'den aksettiğini belirtir.⁷⁸ Şeyh Gâlib, bu iki tavrın birbirine muhalif gibi görülmesinin mümkün olmadığını ifade eder.

Harîrîzâde'nin, Tibyânü'l-Vesâil adlı eserinde Kalenderîliği, Mevlevîliğin bir alt

kolu, şubesi olarak değerlendirerek Afyon Mevlevihânesi Şeyhi Dîvâne Mehmed Çelebi'yi Kalenderî pîri olarak tanıtması hem tarihî bir hata hem de Hz. Mevlâna ile Dîvâne Mehmed Çelebi arasındaki sıkı münâsebet ve tesiri devre dışı bırakan bir değerlendirmedir. Mevlevîlikte Melâmî-Kalenderî bir meşrebin, zevkin ve neşvenin varlığı bu iddiadan ayrı düşünülmesi gereken bir husustur.

Şems-i Tebrîzî'nin Tasavvufî Meşrebi

Şems-i Tebrîzî'nin Dîvâne Mehmed Çelebi'ye tesirlerini ifade edebilmek için evvelâ Hz. Mevlâna ile Şems arasındaki münasebeti anlayıp değerlendirmek yerinde olacaktır.

Şems-i Tebrîzî, temaslarının evveli olmakla birlikte, Konya'ya geldikten sonra, babası

Divâne Mehmed Çelebi'nin açtığı ve halife gönderdiği Mevlevihâneler ile ziyaret ettiği şehirleri gösterir harita

Bahâeddîn Veleddin'in rehberliği ve Muhakkik Tirmizî'nin terbiye ve tesliki ile âlim, fâzıl, ârif, âşık, zâhid ve halkı irşâd ile meşgul bir zât olan Hz. Mevlâna'yı sahip olduğu bu çok kıymetli hususiyetlerin bir adım ötesine, ilâhî aşk ve cezbe cihetine yöneltmiş, onun tasavvuf anlayışında kuvvetli ve kıymetli bir dönüşüm sağlamıştır. Hz. Mevlâna da Şems'in atıfta bulunduğu hususları sistemli ve etraflı bir şekilde izah ve şerh ederek yolun esaslarını ortaya koymuş, âdetâ aşk şehrahının taşlarını döşemiştir.

İrşad metodu nazar ve sohbet olan; riyâzet, niyâz ve semâyâ büyük ehemmiyet atfeden Şems, kendi tasavvufi misyonunu, Hz. Mevlâna'yı kemâle erdirmekle görevli bir Allah dostu (merd-i Hak) olarak ortaya koyar ve ondan başka kimsede aradığını bulamadığını söyler. Bu husus Sultan Veleddin tarafından: "Mevlâna hazretleri sıdk ve safâ bakımından çağının teki olduğu hâlde, Şems'ten baskasını istemiyordu. Uzun beklemelerden sonra kimsenin göremediği zatı gördü. Bütün sırlar ona gün gibi âşikâr oldu. Kimsenin işitemeyeceği sırları, ondan işitti." cümleleriyle teyit edilir. Zira, kendi gönül ilhamıyla konuşamayan birini ilmin hakikatine erişmiş saymayan Şems, kendi sözlerinin daha önce söylenmemiş sözler olduğunu dile getirir.

Şems-i Tebrîzî hakkında, Hz. Mevlâna'nın Dîvân-ı Kebîr'i ve Fih-i Mâ Fih'i ile Sultan Veleddin, Sipehsâlar ve Eflâkî'nin eserlerinden, daha ziyade de Hz. Mevlâna ile buluştukları noktadan sonrası ile ilgili olarak; fikirleri, tasavvufî neşvesi ve meşrebi hakkında da kendi eseri olan Makâlât'ından hareketle bilgi sahibi olunabilmektedir.

Ebûbekir Sellebâf'ın mürîdi olan, Necmeddîn-i Kübrâ'nın halifelerinden Baba

Kemâl Cendî'nin nezâretinde halvete giren, Rükneddîn-i Sicâsî ile de sohbetinde bulunan Şems'in tasavvuf anlayışındaki melâmet neşvesi Hz. Mevlâna'yı derinden etkilemiş ve tasavvuf anlayışını şekillendirmiştir.

Şahsın mizâcının hem düşünce dünyasına hem de tasavvufî meşrebine-neşvesine-zevkine tesiri açıktır. İnsanlardan bir beklentisi olmayan ve müstağnî yaşamayı ihtiyâr eden, meselelere tenkidçi bir nazarla bakan, nakilci anlayışa ve tekrarlanan ezber bilgilere itibar etmeyen Şems bildiği doğruları açık ve keskin bir şekilde ifade eder.

Şems'in mizâcının bir neticesi olarak "melâmet neşvesi"yle "aşk ve şuttâr" ehli olması tasavvufî meşrebinde belirgin hâle gelen hususiyettir. Amellerde özellikle riya tehlikesine dikkat çeker; manevî huviyeti herkesten gizlemenin gerekliliği üzerinde durur. Kaynakların, döneminin sûfileri gibi giyinmek yerine keçeden yapılmış siyah bir aba giydiğini ve tüccar kıyafetiyle dolaştığını ifade ettikleri Şems, bu hâli: "Vücut aynamı dünyadaki gözlerden bir keçeye sarılarak gizlerim. Böylece hâlimi gayb örtüsü ve Allah'ın gayret kubbeleri altında saklarım." diyerek izah etmektedir.

Has kulların perdesinin, kendi ibadetlerini, sevap ve kerametlerini görerek bunlara itibar etmeleri olduğunu düşünen Şems, kişinin, kendisini Hak'tan perdeleyen bu engeli aşmasının ve hakikate hakkıyla vâkıf olmasının nazar ve beklentisini tümüyle halktan Hakk'a yöneltmesiyle mümkün olabileceğini belirtir.

Bazı mutasavvıflar mazhar oldukları ilâhî tecellîler sayesinde yaşadıkları vecd, coşkunluk ve istiğrak hâlini temkîn ehli olup

iç dünyalarında gizleyerek yaşarken, bazıları da zaptedemedikleri coşkunluğu ve heyecanı etrafindakilere hissettirerek yaşamaktan büyük haz duyarlar.

Hâce-i Cihân'ın: "Eğer Mollâ-yı Rûm gibi iseniz, ulûmda ve rûsûmda, aşkta ve sıdkta, ahvâlde ve akvâlde, namâzda ve niyâzda, velâyette ve kerâmette, teveccühte ve teşebbühte, sekrânda, cevâlânda, cûšta, hurûšta ol vakit size istimâ-ı âvâz-ı nây ve çarh-ı felek gibi semâ' ve hûy ü hây revâdır (matbû'dur). Ve eğer onun gibi değilseniz hatâdır, size lâyük değildir, hemân ona lâyuktur." cümleleri Mevlevîlerin âdâb ve erkânının Mevlânâ'ya tam teşebbüh (benzemeye çalışma) ve mensûbiyyet ile temellendirildiği ölçüde meşrû olduğunu ifâde eder.

Dîvâne Mehmed Çelebi'nin Tasavvufî Şahsiyeti ve Şems Tesiri

Babası tarafından veliahd tayin edilerek şeyhlik makamına oturtulan, Mevlevîliğin gelişmesi ve yayılması hususunda büyük gayretlerle dergâh ve tekkeler yaptırarak onlara güzel bir intizam veren Dîvâne Mehmed Çelebi, Zîver Paşa'nın:

Tarîk-ı Mevlevîde pîr-i sâni gavs-ı a'zâmdur
mısârında ifadesini bulduğu gibi gavs-ı a'zâm ve Mevlevîlik tarîkatinin ikinci piri olarak anılır.

Halka kerem göstermede Peygamber Efendimiz ile Hz. Ali'ye benzetilen Dîvâne Mehmed Çelebi, üftadelerinin gören gözü ve tutan eli olarak vafedilir.

Halkıyla keremde çü Mubammedle Alisim
Görür gözi üftâdelerün tutar elisim

Dîvâne Mehmed Çelebi'nin, varlığını idrakten hareketle tasavvuf anlayışını ifade ettiği mütekerrir müseddesinin ilk bendi şöyledir.

Bihamdî'llâh ki bî-nâm u nişânuz adumuz yokdur
Dil-i vîrânemüzdün özge bir âbâdumuz yokdur

Ezelden mazhar-ı aşkuz bizim icâdumuz yokdur
Elemler cümle bizdendir âna isnâdumuz yokdur

Belâ dildendir ol dildâr elinden dâdumuz yokdur
Gönüldendir şikâyet kimseden feryâdumuz yokdur

(Allâh'a hamdolsun ki biz namsız ve nişansızız, bizim adımız yoktur. Vîrân olmuş gönlümüzden başka bir âbâdımız yoktur. Ezelden aşka mazhar olmuşuz, (bu konuda) bizim bir icadımız yoktur. Elemler cümle bizdendir, ona bir isnâdımız yoktur. Belâ (Evet) gönüldendir, o gönlümüzü elinde tutan, arkasından sürükleyen sevgiliden bir adalet talebimiz ve imdâd arzumuz yoktur. Şikâyet gönüldendir, kimseden feryâdımız yoktur.)

Mevlevîliğe hizmetleri ve tasavvuf anlayışı bakımından büyük ceddî Hz. Mevlânâ'ya çok benzeyen Dîvâne Mehmed Çelebi, Peygamber Efendimize duyduğu fevkalâde samimi bağlılık ve hürmeti dile getirdiği "Na't-ı Şerîf"inde, ehl-i beyt muhabbetine işaret sayılabilecek şekilde 4. ve 6. beyitlerde Hz. Ali'ye ve âl-i abâyâ atıflar yapar.

Na't-ı Şerîf

Ser ü rû vakf-ı dîvâr u derüündür yâ Rasûlallâh
Dil ü cân rebn-i aşk-ı büş-berüündür yâ Rasûlallâh

...

'Aceb mi hâk-i pây-ı Bû-Türâbı tütüyâ itsem
Ki râb-ı hizmetiünde Kanberüündür yâ Rasûlallâh

...

*Ezelden baş açık Ât-i 'Abânun sîne-çâkidür
Ebed âzâd düşmen çâkerüdüdür yâ Rasûlallâh*

*Nice sabr eylesün derd-i firâka künc-i gurbetde
SEMÂ'Î müstmend-i kemterüdüdür yâ Rasûlallâh*

(Yâ Rasûlallâh, baş ve yüz, duvarının ve kapının vakfı; dil ve can da aklı mahveden aşkın rehnidir. / Yâ Rasûlallâh, Hz. Ali'nin ayağının tozunu sürme etsem bunda şaşılacak ne var, zira o, senin hizmetinin yolunda (Hz. Ali'nin vefalı ve sadık kölesi) Kanber'indir. / Yâ Rasûlallâh, o, âl-i abânın başı açık, sînesi yaralıdır. Ebediyen düşmandan kurtulmuş kölendir. / Yâ Rasûlallâh, Sen'in mahzun, aciz ve düşkünün olan Semâ'î, gurbet köşesinde ayrılık derdine nasıl (ne vakte kadar) sabreylesin?)

Dîvâne Mehmed Çelebi bu na'tından başka, Dede Ömer Rûşenî'nin tuyuğlarının tesirleri hissedilen: “saç, baş, alın, gûş, zülf, kaş, kirpik, göz, burun, leb, diş, dil, gabgab, boyun, dest, kef, sîne, nâf, pây” gibi güzellik unsurları ve tasavvufî ıstılahları değerlendirdiği “övmek, imalı söz, gönülden anlamak, idrak” gibi anlamlara gelen tuyuğlarıyla Hz. Muhammed'i (sav) medhetmiş, bir anlamda manzum “hilye-i şerîf” yazmıştır.

Hz. Ali için yirmi bendlik bir murabba-ı mütekerrir yazan, “Şâh-ı merdân şîr-i Yezdân pîşvâsın yâ 'Alî” mükerrer mısırâyyla onu medheden, birer bendde on iki imamın isimlerini zikrederek vasıflarını anlatan, son bendin başındaki “İy Semâ'î kıl tevellâ vü teberrâ sad hezâr” mısırâyyla da ehl-i beyti, Hz. Ali'yi, soyunu ve onları sevenleri sevme, onları sevmeyenlerden uzak durma hassasiyetini dile getiren Dîvâne Mehmed

Çelebi, Hz. Mevlânâ, Şems-i Tebrîzî, Çelebi Hüsâmeddin, Sultan Veled gibi tarikat ve soy büyüklerini övmüş, semâyı anlatan şiirler kaleme almıştır.

Mütekerrir müsemmenin ilk bendinde Hz. Mevlâna'nın himmeti ile Hz. Şems'in mazharı, istiğnâ ile âlemde meşhur Mevlevî, “Hû” ve Hay” şevkiyle döne döne sînelerini parçalayan, övünçleri olan Mevlâna âyinine def, kudüm ve nây ile giren aşk ehilileri olduklarını anlatır:

*Nûr-ı Şemsün mazharıyuz himmet-i Monlâ ile
Zerreyüz mânend-i abter tev'emüz çün ay ile*

*Bilmeyenler âşinâ sanmaz bizi mâ'nâ ile
Mevlevîyüz 'âleme meşhûruz istiğnâ ile*

*Sîne-çâküz döne döne şevk-i bûy u bây ile
Devr idüp girdik semâ'a bir nice âlây ile*

*Salmursak tañ mıdur deff [ü] kudüm ü nây ile
Ehl-i 'aşkuz fabrümüz âyîn-i Mevlânâ ile*

Vâhidî, Şems'le ilk mülâkî oluşları ve Şems'in kaybolmasının ardından Hz. Mevlâna'nın, kendi hakkında vuku bulan ithamlar üzerine akıl derekesinden kurtulamamışlara; yüce makâmlara yükselmiş olan Şems'in gelişinden sonra, onun sunduğu aşk şarabıyla bir tür mestlik yaşadığını, istiğrak âlemine daldığını, onun gaybûbeti ile de kendi özünden sıyrılıp akıl, sabır ve ârâmı yitirdiğini, ihtiyar dizginini elden düşürüp cûş ü hurûş ile semâ'a girdiğini, nitekim düşdüğü derdin devâsını semâda bulduğunu, neyin cânân ilinden haber getirmekle kendisine tesellî verdiğini, vuslat kelâmı ve Hak peyâmı söylediğinden böylelikle vuslata erdiğini ve bununla teselli olduğunu... başındaki külâhını feleklere, semâyâ ve gökyüzüne; taylesânını cihânı terk ettiğine, ridâsını Hakk'ın emrine itâate remz olmak üzere giydiğini; cübbesini ise kendi

özünü (nefsini) bilen ve nefsinin katledip mevhûm varlığından geçen kimselere yaraşırcaasına siyah eylediğini, söylediğini bildirir.

Mevlevî Mukâbelesi Hakkında Risâle başlıklı mesnevîsinin 49. beytinde Şems'in nuruna mazhar olmakla ay ve güneşden de münevver (aydınlık) ilimlere sahip olduğunu ifade eder:

*Şems nûrından Celâleddîn-i Rûm
Ay u gündend de münevver ol 'ulûm*

Zaman zaman temkinden uzak, cezbeli ve taşkın bir ruh hâliyle Kalenderî tavırlar sergileyen, çâr-darb olan, rindlikle görünerek Allah katındaki hâl ve mevkiini gizlemek suretiyle kendi iyiliklerini değil, kusurlarını açığa vurup nefsiyle savaşarak Melâmî-meşreb bir hâl üzere olan, ehl-i beyte muhabbet besleyen ve halk tarafından çok sevilen, hizmet ve himmetleriyle Mevlevîliğin yayılmasında büyük emeği geçen Dîvâne Mehmed Çelebi bir büyük Mevlevî Şeyhi ve şairidir.

Onun hayatı ile ilgili bilgi veren kaynaklarda, bilhassa müridi Şâhidî İbrâhim Dede'nin Gülşen-i Esrâr adlı eserinde, yaptığı faaliyetler ve kerametleri hakkında bilgiler mevcuttur. Şâhidî eserinde; Paşa Çelebi'nin meclisinde ismini duyduğu ve menkabelerini dinlediği Dîvâne Mehmed Çelebi'yi sürekli olarak düşünmeye başladığını, sık sık rüyasında gördüğünü, bu rüyalardan birinde Çelebi'nin kendisine: "Sen Allâh'ı halvet köşesinde mi sanıyorsun? Kalk rüsvâ, bed-nâm ve harâbâtî ol" dediğini; yine bir rüyasında: "Şâhidî, kalk ve bize doğru gel!" demesi üzerine Çelebi'ye ulaşmak için yollara düştüğünü yazar ve kavuşma anını uzun uzun anlatır. Mehmed Çelebi'nin;

Hz. Mevlâna'nın sandukasına bindiği, Türbeden çıkınca hamamın külhanına girdiği, bir müddet külhanda kaldığı hâlde yanmadığı, elinde çiçeklerle çıktığı, şarabı şerbet yaptığı, tuttuğu toprağı altın hâline getirdiği, dağ başında acıkan iki müridine koltuğunun altından sıcak ekmek çıkardığı gibi kerametlerinden bahsetmekte; çâr-darb olduğunu, rindlikle görüldüğünü, halktan bu surette gizlendiğini kaydetmektedir. Şâhidî, Dîvâne Mehmed Çelebi hakkında: "Bâtında yüce bir velî olduğunu, zâhirde ise yaptıklarının adeta bir oyunbozanlık olarak görüldüğünü zikredip, halkın bu tavırları anlayamadığını söyler ve onu; selvi boyu, güzel yüzü ve güzel yaratılışıyla müstesnâ bir kişi, bütün iç ve dış vasıflarıyla seçkin bir insandır." diye tavsif eder.

Şâhidî İbrâhim Dede, Dîvâne Mehmed Çelebi'ye intisâbını ve birlikte yaşadıkları bazı hadiseleri de şöyle anlatır: "Ben de onun yoluna tırâş oldum. Bir abdâlı da bendim. Yokluk denizine daldım, onu rüsvây bir âşık gördüm, ben de ona uydum. Daima önünde yalın ayak koşardım. Yolda, üzenlerine pabuç asılmış bir at verir, binmemi emrederdi. Binsem bile biraz sonra iner, ayaklarımdan pabuçları çıkarırdım. O, benim atımı bir abdâla verir, 'Sakın kimse binmesin' der, yedekte çektirirdi. Bir an bile bensiz olamazdı. Lutfeder de, 'Şâhidî', derdi, 'Neden böyle cefâlar ediyorsun, neden yaya yürüyorsun, neden ayakların yalın? Gönlüm inciniyor, acıyorum sana.' Bense: 'Ey şâh-ı velâyet, ayakkabılarımla senin bastığın yollara basamam ben.' derdim. Bunu duyunca: 'Ah Şâhidî, yaktın beni.' derdi."

İşte müridini koruyan ve sevgisini izhâr eden bir mürşid ile mürşidinin bastığı yollara

ayakkabılarıyla basmaktan teeddüb eden bir mürid.

Yine Şâhidî Dede, Dîvân edebiyatında nadir görülen ve türünün en güzel örnekleri arasında yer alan çifte ziyadeli müstezadında:

*‘Uşşâkı katâr eyledi ‘aşk içre Muhammed
Ol şâh-ı mümecced
Ol matlab u maksad*

(O ulu ve şerefli şâh, kasıt ve talep edilen Muhammed, âşıkları aşk içre katar eyledi.) diyerek samimi duygularını ve şeyhinin niteliklerini dile getirir.

*Bir pîr-i barâbâta mürîdem kim elinden
Bir cür’a içen kişi erer cümle murâda*

(Ben öyle bir harâbât pîrinin müridiyim ki, onun elinden bir yudum içen bütün murâdına erer.) diyerek de nasıl bir şeyhe mürîd olduğunu ifade eder.

Gülşen-i Esrâr’ında şeyhiyle ilgili verdiği bilgileri: “Öyle bir pîrin mürîdi oldum ki, onun kurt köpeği bile aslandan yeğ. Onun sunduğu kadehteki şarapla sarhoşum, onu övmedeyim, onu anlatmadayım. O şâh, remiz yoluyla kendilerinden gördüklerimi nazmetmemi istemişti, amma mufassal bir surette anlatmaya imkân olmadı. Onun için âşıklarına bir koku koklattım anca.” şeklinde tercüme edilebilecek Farsça beyitlerle bitirir.

Şeyh Gâlib ise, Dîvâne Mehmed Çelebi’nin vasıflarını anlatarak medhettiği: “Tercî-i Bend Der-Vasf-ı Şerîf-i Kutbü’r-Rabbânî Cenâb-ı Hazret-i Sultân Dîvânî (Kuddise Sırrıhu)” başlıklı beş bendlik şiirinin son bendinde şöyle seslenir:

*Celâleddîn-i Rûmuñ ‘aynısın bi’llâh kendisin
Gürûb-ı evliyânıñ pâdişâhı bir efendisin*

*Hakikat bâğınıñ âzâde serv-i ser-bülendisin
Tarîk-ı Mevlevîmüñ Mebdî-i hâtır-pesendisin*

*O devr ashâbımuñ sen kabramân-ı dîv-bendisın
Bu beyti oku Gâlib rahm ider sen derd-mendisın*

*Yetiş ey serv-i meslûl-i tarîkat şîr-i Yezdânî
Erenler pîşvâsı Hazret-i Sultân Dîvânî*

(Sen, Allâh için, Celâleddîn-i Rûmî’nin bir eşisin, kendisisin. Evliyâ topluluğunun padişahı olan bir efendisın. Hakikat bağının başı göklere değmiş bir servisisin. Mevlevîlik tarikatının hatırlı doğru yolu tutanısn. Sen, o devir ashabının devleri tutan kahramanısn. Gâlib, bu beyti oku, sana rahm eder, sen onun dertlisısın. Yetiş, ey tarikatın kınından çıkarılmış, boyu âzâde kılınmış servisi, Allâh’ın arslanı, erenlerin reisi Sultan Dîvânî Hazretleri, yetiş!)

Yine Şeyh Gâlib sekiz beyitlik bir gazelinin son beytinde, aşk ile çâr-darb olarak (insanın suretine güzellik veren saç, kaş, bıyık ve sakalın kesilmesi) Sultan Dîvânî Hazretlerinin dîvânına (meclisine) alınmayı murâd eder.

*Hazret-i Sultân Dîvânî alur dîvânına
Çâr-darb-ı aşk kim müy-ı tecemmülden geçer*

Kemâl, terkîb-i bend şeklinde yazdığı medhiyesinde onun kendinden geçmişliğini gerekçesiyle birlikte şöyle anlatır:

*Dîvâne ne tañ zerre sıfat oldısa şeydâ
Gün gibi görür Hakkı çü her şeyde hüveydâ*

(Dîvâne zerre misâli şeyda (kendinden geçmiş) olduysa bunda ayıplanacak ne var? Zira o, her şeyde Hakk’ı gün gibi apaçık görür.)

Kendi ifadesiyle Şems’e mazhar olmayı Hz. Mevlâna’nın himmetine bağlayan, Şeyh Gâlib tarafından da yeminle Celâleddîn-i

Rûmî'nin aynısı ve kendisi olduğu söylenen Dîvâne Mehmed Çelebi, *Şems'in gelişinden sonra, onun sunduğu aşk şarabıyla bir tür mest olmak, istiğrak âlemine dalmak, akıl, sabır ve ârâmı yitirmek, ihtiyarı elinden gitmek, cûş ü hurûş ile semâ'a girmek gibi bususlarda* "Biz ahvâl-i âşıkâneyi mücmel olarak gösterdik. Bu zuhûra gelecek abdâl, hoş hâlde bizim icmâl ettiğimiz tafsîlini yapacaktır." diye işaret buyuran Hz. Mevlâna üzerinden; rûsvâ, bed-nâm, rind ve harâbâtî görünmek, çâr-darb olmak, melâmet neşvesine sahip bulunmak bakımlarından da doğrudan Şems'in tesirinde kaldığı söylenebilir.

Dîvâne Mehmed Çelebi, Niyâzî'nin gönül hastalıklarının şifa bulması için yaptığı davete uyarak:

Şifâ istersen ikrâr eyle emrâz-ı derûnun gel
Tabîb-i cân Mesîb-i câvidândur Şems ü Mevlânâ
beytinde ifadesini bulan ebedilik kaynağı ve can tabibi olan Şems ve Hz. Mevlâna'ya birlikte ittiba eder.

"Ezelden mazbar-ı aşkuz bizüm icâdumuz yokdur"
buyuran Dîvâne Mehmed Çelebi'yi, Hz. Mevlâna'yı ve Şems-i Tebrîzî'yi rahmet, minnet ve şükranla yâd ediyor, rûhâniyetlerinin üzerimize olmasını diliyorum.

Kaynakça

Ali Enver, *Semâhâne-i Edeb*, Âlem Matbaası, İstanbul, 1304.
Azamat, Nihat, "Divane Mehmed Çelebi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c.9, İstanbul, 1994.
Bediüzzaman Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddin* (çev. Feridun Nafiz Uzluk), MEB Yayınları, İstanbul, 1997.
Çevikoğlu, Timuçin, *Mevlevî Âyinleri Usûller ve Arûz*, c. I-II, Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 2011.

Çıpan, Mustafa, *Pîr-i Sâni Dîvâne Mehmed Çelebi*, İstanbul Tasavvuf ve Müsiki Araştırmaları Derneği Yayınları, İstanbul, 2022.

Duru, Muhittin Celâl, *Tarîbî Simâlardan Mevlevî*, Kader Basımevi, İstanbul, 1952.

Esrar Dede, *Tezkîre-i Şuârâ-yı Mevlevîyye*, (haz. İlhan Genç), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2000.

İlgar, Yusuf, "Afyonkarahisar Mevlevîhanesi'nin Tarihçesi", II. Milletlerarası Osmanlı Devletinde Mevlevîhâneler Kongresi, 14-15 Aralık 1993, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (Tebliğler)*, 1996.

Küçük, Osman Nuri, *Mevlânâ'ya Göre Manevî Gelisim: Benliğin Dönüşümü ve Mîrâcı*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2009.

Küçük, Osman Nuri, "Şems-i Tebrîzî'nin Tasavvufî Meşrebi ve Mevlânâ'nın Düşüncelerine Tesiri", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırmaları Dergisi*, 2009.

Muğlalı İbrâhim Şâhidî Hayâtı, *Edebî Şahsiyeti, Eserleri Dîvân ve Gülşen-i Vâdet (Tenzidli Metin)*, (haz. Mustafa Çıpan), Gazi Üniversitesi (YLT), Ankara, 1986.

Özönder, Hasan, "Afyon Mevlevîhânesi", *Selçuk Üniversitesi. Milli Mevlânâ Kongresi (Tebliğler)*, Konya, 3-4 Mayıs 1991.

Sarı, Mehmet-İlgar, Yusuf, *Mevlevî Dîvân Şâiri Semâi Mehmed Çelebi Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri*, Afyonkarahisar Belediyesi, Afyonkarahisar, 2008.

Semih Ceyhan, *İsmail Ankaravî ve Mesnevî Şerhi*, Uludağ Üniversitesi (DT), Bursa, 2005.

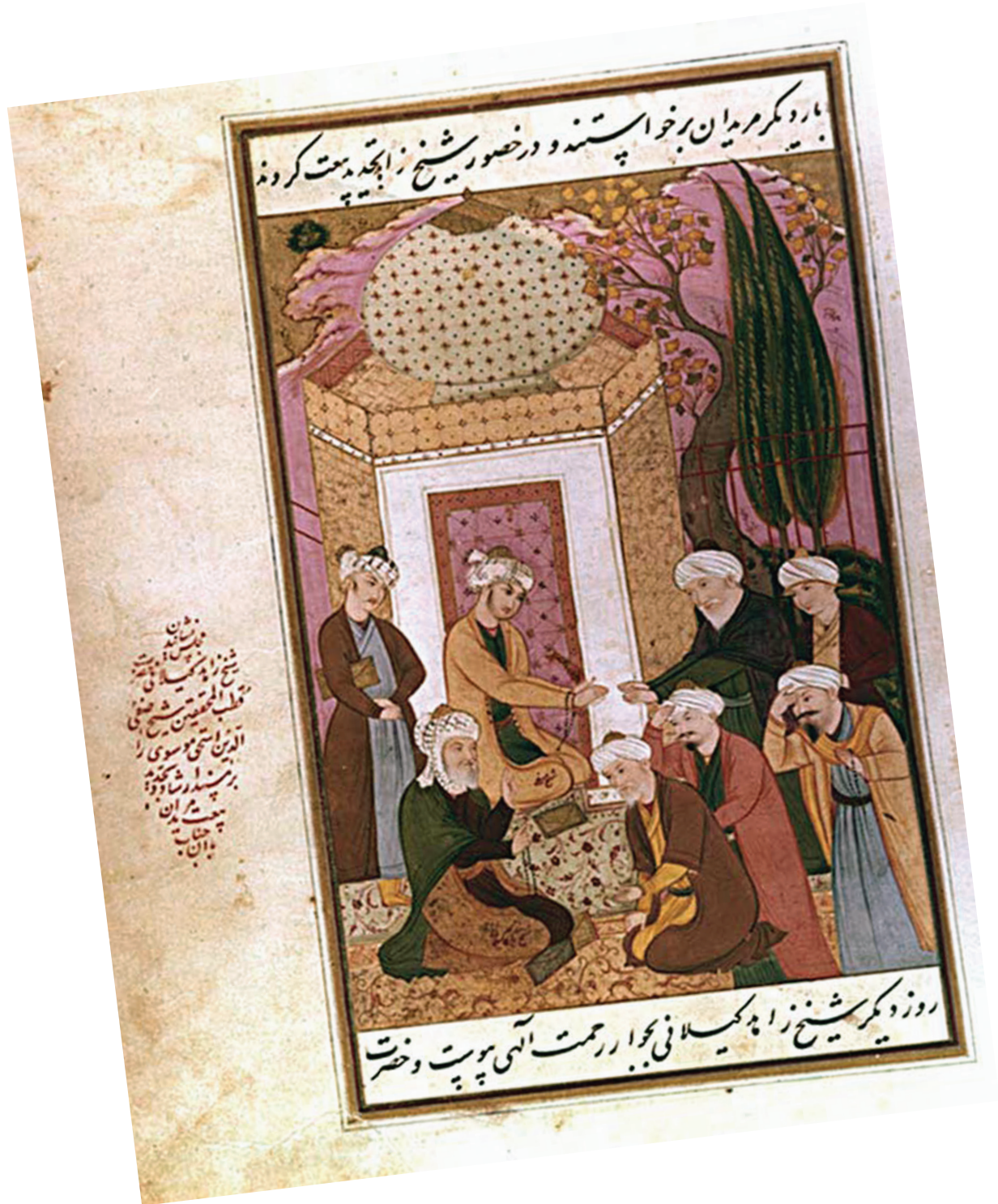
Semseddin Muhammed Tebrîzî, *Makâlât-ı Sems-i Tebrîzî*, (çev. M. Nuri Gencosman), Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1974.

Şeyh Gâlib Dîvânı (İnceleme-Metin), (haz. Abdülkadir Güner), Ankara Üniversitesi (DT), Ankara, 1993.

Tanrıkorur, Ş. Bârihüdâ, *Türkiye Mevlevîhanelerinin Mimari Özellikleri*, 2 c., Selçuk Üniversitesi (DT), Konya, 2000.

Topatan, Mustafa, *Mevlevîliğin Teşekkül Dönemi*, Marmara Üniversitesi (DT), İstanbul, 2013.

Trabzonlu Köseç Ahmet Dede, *et-Tubfetü'l-Behiyye fi't-Tarikati'l-Mevlevîyye Tercümesi (Zâviye-i Fukarâ)*, trc. Ahmet Remzi Akyürek, (haz. Ali Üremiş), Serander Yayınları, Trabzon.

İbrâhîm Zâhid-i Geylânî'nin Safiyüddin Erdebîlî'ye hilâfet vermesi. İbnü'l-Bezzâz, Safvetüs-Safâ, Rızâ-yı Abbâsî Müzesi